

การสวรรคต
ของรัชกาลที่ ๔
และ
การเสวยราชย์
ของรัชกาลที่ ๕

นายแพทย์วิชัย โชควิวัฒน์
ประธานสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย
ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

การสวรรคต
ของรัชกาลที่ ๘
และ
การขึ้นครองราชย์
ของรัชกาลที่ ๙

เขียน

นายแพทย์วิชัย โชควิวัฒน์

พิมพ์ที่หม่อม

สุภาภรณ์ บุญปก

ออกแบบปกและจัดหน้า

สกุลชนก เพื่อนพงษ์

จัดพิมพ์ โดย

สำนักวิชาการและนวัตกรรม
สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ
ชั้น ๓ อาคารสุขภาพแห่งชาติ ๘๘/๓๙ ถ.ติวานนท์ ๑๔
หมู่ที่ ๔ ต.ตลาดขวัญ อ.เมือง จ.นนทบุรี ๑๑๐๐๐
โทรศัพท์ ๐-๒๘๓๒-๙๐๐๐ โทรสาร ๐-๒๘๓๒-๙๐๐๑-๒
อีเมลล์ nationalhealth@nationalhealth.or.th
เว็บไซต์ www.nationalhealth.or.th.

ปีที่พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๕๙

จำนวนพิมพ์ ๒,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ บริษัท สามดีพริ้นติ้งอีควิปเมนท์ จำกัด กรุงเทพมหานคร
โทรศัพท์ ๐-๒๒๙๑-๖๗๕๐-๑ โทรสาร ๐-๒๒๙๑-๖๗๕๒

คำนำ

เหตุการณ์ตอนรัชกาลที่ ๔ สวรรคต และการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ ๕ เป็นเหตุการณ์สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เพราะเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ ที่รัชกาลที่ ๔ สวรรคต ขณะที่รัชกาลที่ ๕ ยังทรงพระเยาว์ ในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีถึงพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสยามมกุฎราชกุมาร เมื่อสมเด็จพระบรมฯ ทรงมีพระชนมพรรษาเท่ากับเมื่อรัชกาลที่ ๕ ขึ้นครองราชย์คือ ๑๕ ปี ๑๐ วัน ชัดเจนว่า ทรงอยู่ในสถานะที่ยากลำบากเพียงใด ดังความในพระราชหัตถเลขาฯ ตอนหนึ่ง ดังนี้

“ในเวลานั้น อายุพ่อเพียง ๑๕ ปี กับ ๑๐ วัน ไม่มีมารดา มีญาติฝ่ายมารดาก็ล้วนแต่โลเลเหลวไหล หรือไม่โลเลเหลวไหลก็ได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใดเป็นหลักฐาน ฝ่ายญาติข้างพ่อคือเจ้านายทั้งปวงก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จพระยา และต้องรักษาตัวรักษาชีวิตอยู่ด้วยกันทั่วทุกองค์ ไม่เอื้อเฟื้อต่อการอันใดเสียก็มีโดยมาก ฝ่ายข้าราชการถึงว่ามีผู้ที่ได้รักใคร่สนิทสนมอยู่บ้างก็เป็นแต่ผู้น้อยโดยมาก ที่เป็นผู้ใหญ่ก็ไม่มีกำลังสามารถจะอุดหนุนอันใด ฝ่ายพี่น้องซึ่งร่วมบิดามารดาหรือที่ร่วมทั้งมารดาก็เป็นเด็กมีอายุต่ำกว่าพ่อลงไป ไม่สามารถจะทำอะไรได้ทั้งสิ้น ส่วนตัวพ่อเองยังเป็นเด็กอายุเพียงเท่านั้น ไม่มีความสามารถรอบรู้ในราชการอันใดที่จะทำการตามหน้าที่ แม้แต่เพียงเสมอเท่าที่ทูลกระหม่อมทรงประพุดติมาแล้วได้ ยังซ้ำเจ็บเกือบจะถึงแก่ความตาย อันไม่มีผู้ใดสักคนเดียวซึ่งจะเชื่อว่าจะรอด ยังซ้ำถูกอันตรายอันใหญ่คือ ทูลกระหม่อมเสด็จสวรรคตในเวลานั้น เปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมติกษัตริย์ เหลือที่จะพรรณนาถึงความทุกข์อันต้อง

เป็นกำพร้าในอายุเพียงเท่านั้น และความหนักของมงกุฎอันเหลือที่คอจะทานไว้ได้ ทั้งหมดมีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผยรอบข้างทั้งภายในภายนอกหมายเอาทั้งในกรุงและต่างประเทศ ทั้งโรคภัยในกายเบียดเบียนแสนสาหัส

เพราะฉะนั้น พ่อจึงถือว่าวันนั้นเป็นวันเคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง อันแต่เกิดมาพึ่งได้มีแก่ตัวจึงสามารถที่จะกล่าวในหนังสือฉบับก่อนว่าเหมือนตะเกียงอันวิบหรี่...”

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสามารถ “เอาตัวรอด” และสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ประเทศได้ รากฐานสำคัญย่อมเกิดจากพระปรีชาสามารถอันยอดเยี่ยมของสมเด็จพระชนกนาถ คือรัชกาลที่ ๔ ที่ทรงวางแผนการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ ๕ อย่างลึกซึ้งและแยบคายยิ่ง และทรงยืนยันมั่นคงที่จะไม่ทรงประกาศแต่งตั้งรัชทายาทด้วยพระองค์เอง แต่ให้เป็น “อเนกนิกรสโมสรมมดี” ซึ่งยอมเป็นพื้นฐานมั่นคงกว่าที่จะทรงสถาปนาด้วยพระองค์เองอย่างเทียบกันไม่ได้เลย หลังจากนั้นก็เป็นพระปรีชาสามารถของรัชกาลที่ ๕ โดยแท้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระองค์ท่าน ที่นำมาตีพิมพ์ไว้ในภาคผนวกแล้วว่า ทรง “ประคับประคอง” และ “ก่อร่างสร้างตัว” ขึ้นมาท่ามกลางอำนาจมากมายที่มีเหนือพระองค์ท่าน

หวังว่าเอกสารเล่มเล็ก ๆ นี้ จะช่วยทำให้เกิดการเรียนรู้ และควรจะเป็นแบบอย่างแก่ประชาชนในฐานะพลกนิกรของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ

ด้วยจิตคารวะ

นายแพทย์วิชัย โชควิวัฒน์

ประธานสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย

ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

การสวรรคต ของรัชกาลที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหามงกุฎฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(๑)

น ะบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ สิริรวมพระชนมายุได้ ๖๔ พรรษา

การสวรรคตของ รัชกาลที่ ๔ เป็นตัวอย่างของการ “ตายดี” (Good death) และการ “ตายอย่างมีศักดิ์ศรี” (Dying with dignity) โดยแท้

รัชกาลที่ ๔ สวรรคตจากพระโรค “ไข้ป่า” หรือ มาลาเรีย

พระราชประวัติการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ ๔ มีผู้เขียนไว้หลายท่าน ที่สำคัญคือ ๑) เจ้าพระยา มหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ข้าหลวงเดิม เวลานั้นเป็นพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ จางวางมหาดเล็ก เป็นผู้หนึ่งซึ่งได้อยู่เฝ้ารักษาพยาบาลข้างที่ และได้เขียนจดหมายเหตุ บันทึกเรื่องราวไว้อย่างละเอียดละออ หลังการสวรรคตราว ๓ ปี ๒) พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ แต่งโดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ซึ่งเวลานั้น อยู่นอกราชการ ไม่ได้เข้าวัง แต่อ้างถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ เวลานั้นทรงพระนามว่าพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าโสมวดี เป็นผู้อยู่ประจำรักษาพยาบาลข้างที่เป็นนิจ

พระองค์หนึ่ง ๓) พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕ พระนิพนธ์ฯ สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งน่าจะเป็นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด เนื้อหา
เรื่องราวที่จะเล่าต่อไป ส่วนใหญ่คัดลอกมาจากพระนิพนธ์เล่มนี้

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

คนรุ่นหลังที่เขียนถึงรัชกาลที่ ๔ อย่างวิพากษ์ คือ ส. ธรรมยศ
ในหนังสือชื่อ “พระเจ้ากรุงสยาม”

รัชกาลที่ ๔ ทรงประชวรด้วยพระโรค “ไข้ป่า” หลังเสด็จกลับจาก
เสด็จไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาหมดดวงที่ ตำบลห้วยกอ แขวงเมือง
ประจวบคีรีขันธ์ เสด็จมาถึงกรุงเทพฯ ได้ ๕ วัน ก็เกิดอวमारประชวรไข้

ตามจดหมายเหตุของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ซึ่งบันทึกพระอาการไว้อย่างละเอียด ตั้งแต่เริ่มประชวรจนเสด็จสวรรคตหลังจากนั้นเป็นเวลา ๑ เดือน ๖ วัน นำเชื่อว่าทรงได้รับเชื้อ พลาสโมเดียม ไวแวกซ์ (Plasmodium vivax) ไม่ใช่พลาสโมเดียม ฟัลซิพารุม (Plasmodium falsiparum) ซึ่งมักจะมีอาการรุนแรงกว่า และมัก “ขึ้นสมอง” แต่รัชกาลที่ ๔ มีพระสติสัมปชัญญะดีเยี่ยม ตั้งแต่เริ่มประชวรจนเสด็จสวรรคต

เวลานั้นมี “หมอฝรั่ง” นำการแพทย์ตะวันตกเข้ามาแล้ว และยาคิวินินซึ่งใช้รักษามาลาเรียได้ผลดีก็มีเข้ามาแล้ว ถ้าทรงได้รับพระโรคนี้ก็ น่าจะทรงหายประชวร มีพระชนมายุยืนยาวต่อมา เรื่องนี้ ส.ธรรมยศ ตั้งข้อสงสัยไว้ว่าเหตุใดไม่ได้เสวยพระโรคนี้ เพราะรัชกาลที่ ๔ ทรงคุ้นเคยดีกับหมอบรัดเล

เรื่องนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ชัดเจนว่า “หมอบรัดเลได้ตรวจพระอาการว่าเป็นไข้ไทฟอยด์”

คำถามต่อไปคือ เหตุใดหมอบรัดเล ไม่วินิจฉัยว่าเป็นไข้ป่าหรือมาลาเรีย เพราะเมืองไทยเวลานั้นไข้ป่าชุกชุม โดยเฉพาะในเขตหัวเมือง

คำตอบที่สันนิษฐานได้คือ รัชกาลที่ ๔ ทรงเสด็จประพาสหัวเมืองหลายครั้ง เมื่อเสด็จกลับมาก็ไม่ประชวรไข้เช่นครั้งนี้ ดังเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๕ ทรงบรรพชาเป็นสามเณร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๙ ก่อนเหตุการณ์ครั้งนี้เพียง ๒ ปี รัชกาลที่ ๔ ก็พาเสด็จไปบูชาพระปฐมเจดีย์ที่จังหวัดนครปฐม และปีเดียวกันนั้น ทั้งสองพระองค์ก็ยังคงเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือถึงเมืองพิษณุโลก ใช้เวลาเดินทางไปกลับถึง ๑๐ วันด้วย

เมื่อประชวรไข้ป่าครั้งนั้น พระอาการหนักมาก ทรงแน่วพระทัยว่าจะเสด็จสวรรคต โดยที่พระโอรสคือ รัชกาลที่ ๕ ยังทรงพระเยาว์ พระชนมายุได้

เพียง ๑๕ ปี ๑๐ วัน และมีพระอาการประชวรด้วยพระโรคไข้ป่าเช่นเดียวกับ
พระองค์ท่าน รวมทั้งมีพระโรคแทรก พระอาการหนักหนาสาหัสแทบจะ
เอาชีวิตไม่รอดด้วย จึงทรงห่วงใยอย่างยิ่งว่า จะเกิดเหตุร้ายแก่พระโอรส
และเกิดทุกข์เข็ญแก่อาณาประชาราษฎร

แต่แม้จะได้ทุกขเวทนาใกล้ด้วยพระโรคร้าย พระองค์ก็ยังคงทรงมี
สติสัมปชัญญะ และพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยม ทรงจัดการ สั่งการ
และสั่งเสียแก่ผู้เกี่ยวข้อง ประกอบด้วยกุศโลบายที่แยบยลอย่างยิ่ง
เป็นผลให้เกิดความสงบเรียบร้อยแก่บ้านเมือง ทำให้ “การผลัดแผ่นดิน”
ครั้งนั้น ดำเนินไปโดยราบรื่น ไม่เกิดเหตุเภทภัยใด ๆ ทั้งแก่พระโอรสและ
บ้านเมือง ก่อนจะเสด็จสวรรคตไปอย่างสงบ งดงาม และมีศักดิ์ศรี
อย่างยอดเยี่ยม

รัชกาลที่ ๔ เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงมองการณ์ไกลอย่างยิ่ง

เมื่อบรรดาเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ พร้อมใจกันอัญเชิญพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ได้พากันไปกราบทูลให้ทรงทราบ ก็ดำรัสว่า “ขอให้ถวายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยอีกพระองค์หนึ่ง เพราะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระชตาแรงนัก ตามตำราว่าคงจะต้องได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าถวายราชสมบัติแต่พระองค์เดียว เกรงจะอยู่ไม่ได้ยั่งยืน ด้วยไม่สามารถจะทนแรงพระชตาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้”

เมื่อขึ้นครองราชสมบัตินั้น พระชนมายุถึง ๔๘ พรรษาแล้ว และก็ไม่แน่ว่าพระองค์ท่านจะเสด็จสวรรคตก่อนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือไม่ หากพระองค์เสด็จสวรรคตก่อน สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ต้องเสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ท่าน ซึ่งหากเป็นเช่นนั้น ถ้าพระราชโอรสธิดาของพระองค์ท่านยังคงประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวังต่อไป “บางทีจะกิดขวาง” แก่พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ จึงทรงเตรียมการไว้ โดยโปรดให้สร้างพระราชวังนันทอุทยาน

ให้สร้างเป็นตึกพระที่นั่งหมู่หนึ่งต่างหาก หมายจะพระราชทานให้เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระกนิษฐาด้วยกันต่อไป

แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตก่อนด้วยพระโรควิธโรค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ ขณะนั้นรัชกาลที่ ๔ มีพระชนมายุล่วงเข้า ๖๑ พรรษาแล้ว ส่วนรัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระชนมายุเพียง ๑๒ พรรษา ยังทรงพระเยาว์นัก

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตนั้น สถานะของรัชกาลที่ ๕ เวลานั้นเปลี่ยนไปทันที เพราะเป็นพระโอรสองค์ใหญ่ ย่อมมีคุณสมบัติที่จะเป็นรัชทายาทต่อไป รัชกาลที่ ๔ จึงทรงเตรียมการไว้ทั้งระยะสั้นระยะยาว

ระยะยาวคือ หากทรงมีพระชนมายุยืนยาวไปจนถึง พ.ศ. ๒๔๑๖ เมื่อรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงผนวชแล้ว ทรงคิดที่จะสละราชสมบัติให้พระโอรสขึ้นครองราชย์สืบแทน ส่วนพระองค์ท่านจะทำหน้าที่เป็น “พระเจ้าหลวง” ที่ปรึกษาแก่พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่

ระยะสั้นคือจะต้องเตรียมการไว้ให้พร้อมสำหรับกรณีที่เสด็จสวรรคตก่อนที่พระราชโอรสจะทรงบรรลุนิติภาวะ ซึ่งมีความเสี่ยงสูงในหลายเรื่อง

ความเสี่ยงเรื่องหนึ่งคือ ในยุครัตนโกสินทร์นี้เอง พระราชโอรสองค์ใหญ่ ก็อาจไม่ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเสมอไป ดังเซอร์แฮริออก เจ้าเมืองสิงคโปร์ซึ่งตามเสด็จสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไปดูสุริยุปราคาที่หัวก้าว ได้บันทึกไว้ในจดหมายเหตุน่า “..... มีตัวอย่างเช่นครั้งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน (คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีพระราชประสงค์จะให้พระเจ้าลูกเธอได้ราชสมบัติ แต่ตระกูลใหญ่ของผู้สำเร็จราชการทั้งสอง (หมายความว่าพวกสมเด็จพระเจ้าพระยามหาประยูรวงศ์ และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ) ไม่เห็นชอบตามพระราชประสงค์ ไม่ยกพระเจ้าลูกเธอของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อนขึ้น พร้อมกับถวายราชสมบัติแก่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ (คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)”

ความเสี่ยงเรื่องที่สอง ซึ่งเป็นความเสี่ยงสูงกว่า คือ หากรัชกาลที่ ๕ ขึ้นครองราชย์ เมื่อยังไม่ทรงบรรลุนิติภาวะ จะต้องมีการสำเร็จราชการแทนพระองค์ ก็เป็นความเสี่ยงอย่างยิ่ง “เพราะในกรุงรัตนโกสินทร์ ยังไม่เคยมี

พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชย์แต่ยังทรงพระเยาว์ มีตัวอย่างเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็เป็นอันตรายแก่พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงพระเยาว์ทุกครั้ง”

เหตุเกิดสมัยอยุธยาถึง ๕ ครั้ง ครั้งล่าสุดเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๑ พระเจ้าทรงธรรมมอกราชสมบัติแก่พระราชโอรสพระชนษา ๑๔ ปี ให้เจ้าพระยาสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน อยู่ได้ไม่ถึง ๒ ปี พระเชษฐาธิราช กษัตริย์ซึ่งทรงพระเยาว์สงสัยว่าเจ้าพระยาคลาโหมจะคิดร้าย จะชำระ เจ้าพระยาคลาโหมก็เลยทำรัฐประหารจับสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชปลงพระชนม์ ซึ่งเอกราชสมบัติเสียได้

รัชกาลที่ ๔ ทรงตระหนักถึงเหตุการณ์เช่นนี้เป็นอย่างดี จึงเป็นเรื่องหนักพระทัยที่จะต้องหาทางป้องกันแก้ไขมิให้เกิดเรื่องเช่นนั้นขึ้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใกล้เสด็จสวรรคต ก็ชัดเจนว่าทรงปรารถนาให้ราชสมบัติตกแก่พระราชโอรสคือรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ จึงทรงเตรียมการอย่างเป็นขั้นบันได

ด้านหนึ่ง ทรง “จัดการ” กับผู้ที่ “มีโอกาส” จะได้ราชสมบัติรวม ๔ พระองค์ โดยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ หลังพระราชทานเพลิงพระศพพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เลื่อนกรมเจ้านาย ๔ พระองค์ คือ

- ๑) สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหาเมลา เป็นกรมขุนบำราบปรปักษ์
- ๒) พระเจ้าน้องยาเธอ เป็นกรมหมื่นวรจักรธรรมาภาพ
- ๓) พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นราชสีหวิกรม เป็นกรมขุนคงพระนามเดิม
- ๔) รัชกาลที่ ๕ เลื่อนจาก เจ้าฟ้าฯ กรมหมื่นพิชมณฑรสวรรค์สรงกาศ เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิริยดิษประชานาถ

เมื่อมีพระดำรัสสั่งให้เลื่อนกรมนั้น รัชกาลที่ ๔ เสด็จประทับที่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีรับสั่งให้หาเจ้านายทั้ง ๔ พระองค์เข้าไปเฝ้ายังที่วิบูลฐานตรงหน้าพระ มีพระราชดำรัสว่า จะให้ปฏิญาณเฉพาะพระพักตร์พระมหามณีนรัตนปฏิมากรว่า เจ้านายซึ่งจะเป็นกรมขุน ๔ องค์นี้ ถ้าใครได้ครองราชสมบัติต่อไปไม่ทรงรังเกียจเลย

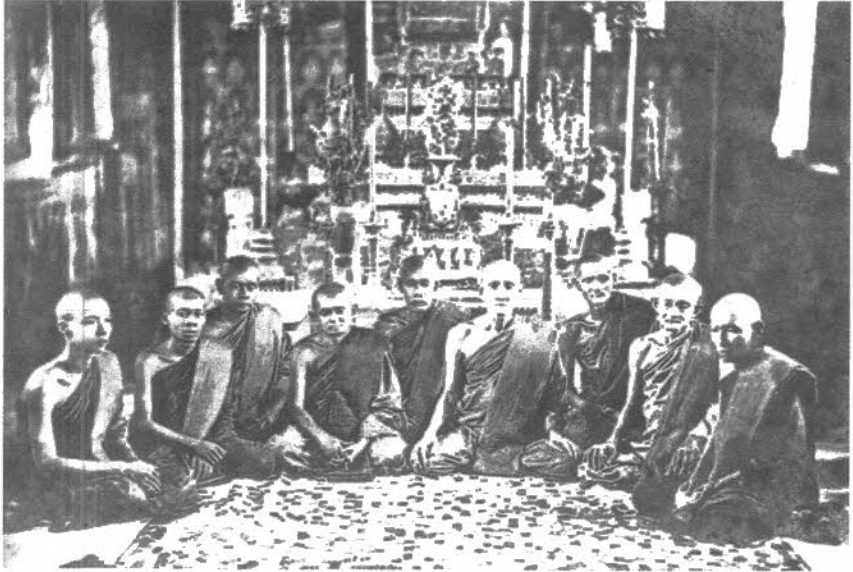
เจ้านายทั้ง ๓ พระองค์ คือ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนสวรรค์ธรรมาภาพ และ กรมขุนสิหิวกกรมเกรียงไกร ต่างถวายปฏิญาณแล้วกราบทูลว่า มิได้ทรงคิดมักใหญ่ใฝ่สูง ตั้งพระราชหฤทัยแต่จะสนองพระเดชพระคุณ ช่วยทำนุบำรุงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอให้ได้รับราชสมบัติสืบไป

อีกด้านหนึ่ง ทรงเตรียมการสร้างพระบารมีและทรงฝึกอบรมให้รัชกาลที่ ๕ พร้อมทั้งจะเป็นพระมหากษัตริย์ต่อไป โดยแทนที่จะประกาศสถาปนาตำแหน่งรัชทายาทเป็นทางการ ทรงใช้วิธีเตรียมความพร้อมอย่างเป็นทางการ

เริ่มตั้งแต่ เมื่อปี ๒๔๐๙ (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต พ.ศ. ๒๔๐๘) เป็นกำหนดซึ่งรัชกาลที่ ๕ จะได้ทรงบรรพชาเป็นสามเณร มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นบวรรั้งษิสุริยพันธ์ (ซึ่งต่อมาทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ในรัชกาลที่ ๕ แล้วต่อมาโปรดถวายมหาสมณุตมาภิเษกเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาฯ) เป็นพระอุปัชฌาย์ ซึ่งต่อมาพระอุปัชฌาย์พระองค์นี้จะมีบทบาทสำคัญในการประชุมพร้อมใจกันอัญเชิญให้ทรงขึ้นครองราชย์

ต่อมาเมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือถึงเมืองพิษณุโลก “อาศัยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสามเณร ทรงผ้ากาสาวพัสตร์ จึงมีรับสั่งให้ทรงพระราชยานต่างพระองค์ และโปรดให้ข้าราชการแนะนำตามเสด็จเหมือนกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน ส่วนพระองค์เองนั้นทรงพระราชดำเนินตามไปโดยลำพังทั้งขาขึ้นขาลง และเมื่อสมโภชพระพุทธรชินราช ณ เมืองพิษณุโลกนั้น โปรดให้ทรงกำกับมหาดเล็ก ซึ่งเป็นพนักงานกรมหรสพด้วย และในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชศรัทธาสั่งสร้างวิหารพระเหลือ (หลังนอก) ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และโปรดให้ทำศิลาจารึกติดไว้ที่

วิหารนั้น ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้”

ในการบรรพชาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับนั่งทางซ้ายสุดของภาพ
พระภิกษุรูปที่ 4 จากซ้ายคือพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินธิ์

ในทางราชการ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงลาผนวช มาประทับอยู่ที่พระตำหนักสวนกุหลาบ “พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฝึกหัดราชการกวดขึ้นชั้น คือนอกจากที่ไปเฝ้า
แลตามเสด็จโดยปกติ เวลากลางวันถ้าทรงพระราชวินิจฉัยข้อราชการ
หรือทรงประพุดติพระราชกรณียกิจโดยลำพัง ก็มีรับสั่งให้หาพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเข้าไปปฏิบัติประจำพระองค์ ให้ทรงฟัง
พระบรมราโชวาทและพระบรมราชาธิบายในราชการและราชประเพณี
ต่าง ๆ เสมอ เฝ้าอยู่จนราวเที่ยงคืนบ้าง บางทีก็ดึกกว่านั้น จึงได้เสด็จกลับ

ออกมายังพระตำหนัก นอกจากนั้น มักโปรดให้เป็นผู้เชิญกระแสรับสั่ง
แจ้งพระราชประสงค์ หรือทรงหารือราชการไปยังเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
เวลาเช้าต้องเสด็จข้ามไปบ้านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ด้วยเนื่อง ๆ”

พระบารมีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง
เจริญขึ้นตามพระราชประสงค์แห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นลำดับมา
จนไม่มีผู้ใดที่จะคิดเห็นว่าผู้อื่นจะเป็นรัชทายาท บรรดากรมขุนอีก ๓ องค์
ที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาขึ้น พร้อมรัชกาลที่ ๕ จึงต่างกราบทูลถวาย
ปฎิญาณว่า “มิได้ทรงคิดมักใหญ่ใฝ่สูง ตั้งพระทัยแต่จะสนองพระเดช
พระคุณ ช่วยทำนุบำรุงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอให้ได้รับราชสมบัติสืบไป”

เรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งที่เสริมพระบารมีของ “องค์รัชทายาท” คือ การยอมรับของต่างประเทศ ซึ่งต่างชาติที่มีบทบาทสำคัญต่อประเทศสยาม ในขณะนั้น คือ อังกฤษ และฝรั่งเศส

ฝ่ายอังกฤษนั้น เซอร์แฮร์ริออต เจ้าเมืองสิงคโปร์ได้บันทึกไว้ชัดเจน ครั้งเดินทางมาชมสุริยุปราคาเต็มดวงที่หัวากอ กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ ว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ พระชันษาราว ๑๕ ปี เป็นที่เข้าใจกันอยู่ว่า เจ้าฟ้าในเวลานี้ไม่มีพระมหาอุปราชา...” เซอร์แฮร์ริออตได้บันทึกไว้ด้วยว่า “(สังเกตดู) สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์พระองค์นี้ฉลาดหลักแหลม ถ้าคิดดูโดยพระชนมายุเพียงเท่านั้น พระรูปร่างอยู่ข้างสูง และพระกิริยาอัธยาศัยก็เป็นผู้ใหญ่”

ข้างฝ่ายฝรั่งเศส พระเจ้าจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ ได้โปรดให้สร้างพระแสงกระบี่ขึ้น ๒ องค์ ส่งมาถวายเพื่อบำรุงพระราชไมตรีให้สนิทยิ่งขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ พระแสงกระบี่องค์ใหญ่จารึกอักษรว่า “ของ เอมเปเรอฝรั่งเศสถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม” พระแสงดกระบี่องค์น้อย จารึกอักษรว่า “ของพระยุพราชกุมารฝรั่งเศสถวายพระยุพราชกุมารสยาม” และ

ต่อมาในปีเดียวกันนั้น พระเจ้านโปเลียนที่ ๓ ทรงตั้งให้มองสิเออแบลกัวต์ เป็นราชทูตพิเศษเข้ามาแลกเปลี่ยนสัญญาซึ่งพระยาสุรวงศ์วัยวัฒน์ได้ไป ทำที่นครปารีส เมื่อราชทูตเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วบอกกรมท่าว่าจะขอไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แทนที่ทูตเคยเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งยังทรงพระชนม์ แสดงถึงการยอมรับของฝ่ายฝรั่งเศส

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไป เยี่ยมทูตฝรั่งเศสเป็นการตอบแทน ราชทูตฝรั่งเศสได้จัดการรับเสด็จอย่าง เต็มยศใหญ่ ชักธงบริวารและให้ทหารขึ้นยืนประจำเสาเรือรบ แล้วยิงปืน สลุดถวายพระเกียรติยศรัชทายาททุกประการ

อาศัยเหตุที่ราชทูตฝรั่งเศสแสดงความเคารพโดยพิเศษครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงพระนามและประทับพระลัญจกรในหนังสือ สำคัญสำหรับการแลกเปลี่ยนสัญญาด้วยกันกับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และ เจ้าพระยาภูธราภัย

เพียงวันเดียวก่อนเสด็จสวรรคต มีรับสั่งให้พระยาสุรวงศ์วัยวัฒน์ ใจจางวมหาดเล็กเข้าไปเฝ้าพร้อมพระยานุรุชฯ ตรัสถามว่า การแผ่นดิน เดียวนี้จัดกันอย่างไร พระยาสุรวงศ์วัยวัฒน์กราบบังคมทูลว่า “เจ้าพระยา ศรีสุริยวงศ์ผู้บิดา เห็นว่าอาการที่ทรงพระประชวรมาก ได้ปรึกษากับ ราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ เห็นพร้อมกันว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอินดีประชานาถเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ ควรจะรับ สิริราชสมบัติสืบสนองพระองค์ต่อไป” ทรงมีพระราชดำรัสว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ พระชันษายังเยาว์ จะทรงบังคับบัญชาราชการแผ่นดิน อย่างไร เกรงจะทำการไปไม่ตลอด เจ้านายผู้ใหญ่ที่ทรงพระสติปัญญา

ก็มีอยู่หลายพระองค์ พระองค์ใดสามารถจะว่าราชการแผ่นดินได้ จะเลือกพระองค์นั้นก็ควร อย่าให้เกิดเป็นอันตรายแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่ พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์กราบบังคมทูลว่า ถ้าไม่ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ขึ้นครองราชสมบัติ น่ากลัวจะเกิดเหตุร้ายไปภายนอก ด้วยงานทั้งหลายตลอดจนชาวนานาประเทศก็นิยมนับถือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิณิตประชานาถว่าเป็นรัชทายาท แม้สมเด็จพระเจ้านโปเลียนที่ ๓ เอมเปอเรอฝรั่งเศส ก็ได้มีพระราชสาส์นทรงยินดีประทานพระแสง มีจารึกยกย่องพระเกียรติยศเป็นรัชทายาทมาเป็นสำคัญ ถ้าไม่ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิณิตประชานาถขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป การภายนอกเห็นจะไม่ปกติเรียบร้อยได้”

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์เข้าไป “ฝากฝัง ตั้งเสี้ยมราชการแผ่นดิน” เพราะสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ทรงเป็น “ลูกเขย” ของเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ด้วย,

เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (จรรยา นุนนาค)

ยังมีเรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางแผนเตรียมการไว้ให้แก่ “องค์รัชทายาท” ที่จนวาระสุดท้ายก็ไม่ทรงประกาศแต่งตั้งด้วยพระองค์เอง

เมื่อทรงพระชราแล้ว และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอก็ยังทรงพระเยาว์ หากเสด็จสวรรคต ผู้มีอำนาจสูงสุดก็คือเจ้าพระยามหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ทางหนึ่งที่จะสร้างความ “มั่นคง” ให้แก่พระราชโอรสก็คือ การที่พระราชโอรสจะได้เกี่ยวดองเป็น “เขย” ของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ นั่นเอง ซึ่งในที่สุด สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอก็ทรงได้หลานสาวของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มาเป็นพระชายา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ ขณะมีพระชนมายุ ๑๔ พรรษา หลานสาวของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ คือ คุณแพ ธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์ วิยวัฒน์ (วร บุนนาค) มีพระธิดาพระองค์หนึ่ง คือพระองค์เจ้าหญิงศรีวิไลยลักษณะ ซึ่งภายหลังทรงสถาปนาเป็นกรมขุนสุพรรณภาควดี ประสูติที่พระราชวังนันทอุทยาน เมื่อเดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๑๑ ก่อนรัชกาลที่ ๔ สวรรคต เพียง ๒ เดือน ๑๐ วัน ต่อมาคุณแพ อัครบริจาริกา ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับสถาปนาเป็นเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ สมเด็จพระนางเจ้ารำชกาลมาลาฯ ทรงนิพนธ์ตามคำบอกของเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ว่า

เจ้าพระยามหาคีรีสูริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

เจ้าคุณพระประยุรวงศ์ (แพ บุนนาค)

“เดิมสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ปู่ของท่าน เมื่อยังเป็น
ที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ประราภว่า ประเพณีในสกุลของท่านตั้งแต่ชั้น
บรรพบุรุษมาได้เคยถวายบุตรทำราชการฝ่ายหน้า และถวายธิดาทำราชการ
ฝ่ายในมาทุกรัชกาล ถึงตัวท่านมีธิดาคนเดียว แต่คุณหญิงกลาง ก็ได้
แต่งงานกับบุตรเจ้าพระยาภูธรราชภัย (คือพระยาสิทธิราชฤทธิไกร แยม
บุญรัตพันธุ์) เสียแต่เมื่อรัชกาลที่ ๓ ยังมีหลานซึ่งเป็นธิดาของเจ้าพระยา
สุรวงศ์วิวัฒน์ หลานหญิงคนใหญ่ (คือคุณหญิงเล็ก ศรีสรรราชภักดี)
ก็แต่งงานไปเสียแล้ว ท่านจึงเลือกเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ แต่เมื่อยังเป็นเด็ก
ว่าจะให้ถวายตัวทำราชการฝ่ายในตามประเพณีของวงศ์สกุล ครั้งโกน
จุกแล้วพอรุ่นสาว ท่านจึงฝากเจ้าคุณประยูรวงศ์แก่เจ้าจอมมารดาเที่ยง
พระสนมเอกในรัชกาลที่ ๔ ให้รับเข้าไปไว้ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อจะได้
ฝึกหัดกิริยามารยาท และสั่งสอนให้รู้ขนบธรรมเนียมในพระราชฐาน
เสียก่อนถวายตัวทำราชการ เจ้าจอมมารดาเที่ยงให้ท่านอยู่ด้วยกันกับ
กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ ซึ่งเป็นพระธิดาองค์ใหญ่ ก็ชอบขิดสนิทสนมกัน
แต่นั้นมา อยู่มาวันหนึ่ง (เห็นจะราวเมื่อต้นปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐) ในเวลา
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับในพระบวร
ราชวัง (เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว)
โปรดให้ละครขึ้นไปเล่น วันนั้นกรมหลวงสมรรัตนฯ ให้เจ้าคุณพระประยูรวงศ์
ถือหีบหมากเสวยตามเสด็จไปด้วย เมื่อไปนั่งดูละครอยู่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็นก็ชอบพระเหตุทัย แต่ยังไม่
ทรงทราบว่าจะเป็นลูกเต้าเหล่าใคร ครั้นทรงสืบถามได้ความว่าเป็นธิดา
(เจ้า) พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์อยู่ที่ในพระบรมมหาราชวังกับกรมหลวงสมร
รัตนฯ จึงตรัสแก่กรมหลวงสมรรัตนฯ ให้ทราบพระประสงค์เป็นความลับ
(ความตอนนั้นกรมหลวงสมรรัตนฯ ก็ตรัสเล่าแก่ข้าพเจ้าอย่างเดียวกัน)
และขอให้กรมหลวงสมรรัตนฯ ทรงช่วยให้ได้ทอดพระเนตรเห็นตัวอีกสัก
ครั้งหนึ่งให้ถนัดพระเนตร ครั้นถึงวันงานพระราชพิธีวิสาขบูชา กรมหลวง
สมรรัตนฯ จึงให้เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ถือหีบหมากเสวยตามเสด็จออกไป

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วตรัสสั่งให้นั่งคอยดูเดินเทียนอยู่ที่บันได
ทางหลังพระอุโบสถ การเดินเทียนวิชาบูชาในสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับทอดพระเนตรอยู่ข้างหน้าพระอุโบสถ
โปรดให้พระเจ้าลูกเธอกับข้าราชการทั้งปวงเดินเทียนเป็นประเพณีทุกปี
เวลานั้นเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ยังไม่รู้ตัวว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรด
แต่เมื่อนั่งดูกระบวนเดินเทียนเห็นเสด็จผ่านไปคร่าวไรก็ทรงเพ่งพิศ
ผิดปรกติทุกคราว จึงเกิดนึกระแวงใจแต่นั้นมา ในไม่ช้าวันก็มีหญิงข้าหลวง
คนสนิทเข้าไปพุดจาวิสาสะกับพี่เลี้ยงของท่านทั้ง ๒ คน เป็นใจกันเดิน
สื่อสาร แต่มีผู้รู้เรื่องขึ้นบอกไปยังสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
ท่านก็สั่งให้มารับตัวเจ้าคุณพระประยูรวงศ์กลับไปอยู่บ้านเสียอย่างเดิม
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็ทรงอาดูรเดือดร้อน จนสมเด็จพระมหา
สุदारัตน์ฯ สังเกตเห็นผิดปรกติ ทรงสืบทราบเหตุจึงเสด็จเข้าไปตรัสแถลง
เรื่องแก่เจ้าจอมมารดาเที่ยง ๆ ถามกรมหลวงสมรรัตนฯ ก็ได้รับความสมกัน
เจ้าจอมมารดาเที่ยงสงสารด้วยรักใคร่ และได้ดูแลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
มาแต่ทรงพระเยาว์ ก็รับนำความขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เจ้าจอมมารดาเที่ยง
เป็นผู้รับสั่งให้ไปขอเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ต่อสมเด็จพระยาฯ ท่านก็
ยอมถวายตามพระราชประสงค์ จึงส่งเจ้าคุณพระประยูรวงศ์เข้ามาถวายตัว
ตามประเพณี แล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็พระราชทาน
แก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”

“เวลานั้น เจ้าพระยาสุรวงศ์ ผู้บิดาเป็นราชทูตไปประเทศฝรั่งเศส
ยังไม่กลับมา”

(๖)

หนังสือเทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ได้แสดงถวายที่พระที่นั่งอนันตสมาคมในวโรกาสบรรจบบรรดาลัยปี ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จเถลิงถวัลยราชปราบดาภิเษก ได้ถวายเทศน์ เมื่อวันเสาร์เดือนแปด ขึ้นสองค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๔๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๒๕ มีเนื้อความเกี่ยวกับวันสวรรคตของรัชกาลที่ ๔ ดังนี้

“ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็ดขึ้นสิบห้าค่ำ จึงมีพระบรมราชโองการให้หาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท และสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาภูธราภัย เข้าไปในที่พระราชทานพระบรมราชานุญาต ซึ่งจะเลือกสรรพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งจะดำรงแผ่นดินสืบไป ครั้นเวลาเย็นวันนั้นเป็นวันมหาปวารณา พระอาการทรุดหนักลง พระองค์ทรงประกอบไปด้วยพระสติสัมปชัญญะ ทรงกำหนดอวสานกาลแห่งพระชนมายุของพระองค์เป็นแน่แล้ว จึงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพนักงานจัดเครื่องนมัสการพร้อมแล้ว จึงมี

พระราชโองการดำรัสให้หาพระยาศรีสุนทรโวหาร (พิง) เข้าไปในที่
พระบรรทม มีพระราชดำรัสพระราชนิพนธ์ โดยภาษามคร ให้พระยาศรี
สุนทรโวหาร รับพระบรมราชโองการจดเป็นอักษร...” แปลความได้ ดังนี้

“มีความตามพระบรมราชประสงค์ เหมือนทรงภาษิต ณ ที่
สังฆสันนิบาตว่า ขอเตือนสงฆ์จงรู้ เมื่อครั้งตีฉันเป็นภิกษุอยู่ ตีฉันได้กล่าว
วาทาญนี่เนื่อง ๆ ว่า เพราะตีฉันได้เกิดแล้วประสูติแล้วจากครรภ์แห่งมารดา
ในวันมหาปวารณา เมื่อทำกาล ถ้าในวันมหาปวารณาป่วยหนักลง ภิกษุ
สงฆ์สามเณรช่วยนำไปยังที่สงฆ์ประชุมทำมหาปวารณา ณ โรงอุโบสถ
ประกอบไปด้วยกำลังเช่นนั้น ด้วยกำลังเช่นไรเล่า ตีฉันจะพึงปวารณา
สงฆ์ถ้วนกำหนดสามคำได้แล้ว ทำกาล ณ ที่เฉพาะหน้าสงฆ์ ความที่ตีฉัน
ทำได้ดังนี้ จะเป็นกรรมดีเทียบหนอ ความทำได้ดังนี้ จะเป็นกรรมสมควร
แก่ตีฉันเทียบหนอ วาทาญเช่นนี้ ตีฉันได้กล่าวแล้วเนื่อง ๆ เมื่อครั้งเป็นภิกษุ
บัดนี้ ตีฉันเป็นคฤหัสถ์เสียแล้วจักทำอย่างไรได้ เพราะเหตุนี้ตีฉัน จึงส่ง
เครื่องสักการะเหล่านี้ไปยังวิหาร บูชาสงฆ์ซึ่งทำปวารณากรรมกับทั้ง
พระธรรมด้วย เครื่องสักการะเหล่านี้ทำให้เป็นประหนึ่งตน วันมหาปวารณา
วันนี้ก็เป็นวันพฤกษบดี เช่นกับวันตีฉันเกิดเหมือนกัน อาหารของตีฉัน
ก็เจริญกล้า ตีฉันกลัวอยู่ว่าจะทำกาลเสีย ณ เวลาวันนี้ ตีฉันขอลาพระสงฆ์
อภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ แม้
ปรินิพพานไปแล้วนั้น นมัสการพระธรรม นอบน้อมพระอริยสงฆ์ของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตีฉันได้ถึงพระรัตนตรัยไรเล่าว่าเป็น
สรณะที่พึ่ง โทษล่วงเกิน ได้เป็นไปล่วงตีฉันผู้พาลอย่างไร ผู้หลงอย่างไร
ผู้ไม่ฉลาดอย่างไร ตีฉันผู้ใด ได้ประมาทไปแล้วด้วยประการนั้น ๆ ทำกุศล
ไว้แล้ว ณ อดีตภาพนี้ สงฆ์จงรับโทษที่เป็นไปล่วงโดยความเป็นโทษเป็นไป
ล่วงจริงของตีฉันผู้นั้น เพื่อสำรวมระวังต่อไป

“บัดนี้ ตีฉันได้ทำความอธิษฐานการสำรวจในศีลห้าแล้ว มนสิการ
ความทำในใจเช่นนี้ ตีฉันได้ให้เกิดขึ้นศึกษาอยู่ว่า ณ ชั้นนี้ทั้งห้า ณ อายตนะ

ภายในหก ณ อายตนะภายนอกหก ณ วิญญาณหก ณ สัมผัสหก ณ เวทนา
ที่เป็นไปในทวารหก สิ่งใดที่สัตว์มาถือเอามัน จะพึงเป็นของหาโทษมิได้
อนึ่ง บุรุษมายึดมันสิ่งใดไว้จะเป็นผู้หาโทษมิได้ สิ่งนั้นไม่มีเลยในโลก ดิฉัน
มาศึกษาการไม่ยึดมันอยู่ว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลาย
ทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน ย่อมเป็นไปตามปัจจัย สิ่งนั้นใช่ของเรา ส่วนนั้นไม่
เป็นเรา ส่วนนั้นมีใช่ตัวตนของเราดังนี้ ความตายใดใดของสัตว์ทั้งหลาย
ความตายนั้นไม่น่าอัศจรรย์ เพราะความตายนั้น เป็นมรรคาของสัตว์
ทั้งหลาย ขอพระผู้เป็นเจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วเกิด ดิฉันขอลา ดิฉัน
ไหว สิ่งใดดิฉันได้ผิดพลาด สังขมจึงอดสิ่งทั้งปวงนั้นแก่ดิฉันเกิด

“เมื่อกายของดิฉันแม้กระสับกระส่ายอยู่ จิตของดิฉันจักไม่
กระสับกระส่าย ดิฉันมาทำความไปตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
ศึกษาอยู่ด้วยประการดังนี้”

“ครั้นทรงพระบรมราชนิพนธ์เสร็จแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดให้
พระยาศรีสุนทรโวหารเชิญไปกับทั้งเครื่องนมัสการสู่พระวิหารหลวง
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม พระสงฆ์มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นประธาน ประชุมพร้อมกันเพื่อจะทำ
สังฆปวารณา พระยาศรีสุนทรโวหารจตุรพิธพเทียนเครื่องนมัสการ แล้ว
กราบถวายบังคมมาตามทิศ อ่านพระบรมราชนิพนธ์นั้น ณ ที่สังฆ
สันนิบาต สงฆ์รับอภัยเจตนาแล้วตั้งญัตติปวารณา แล้วปวารณาตาม
ลำดับพรรษา ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสสั่ง
พระยาศรีสุนทรโวหารเสร็จแล้ว ก็ทรงมนสิการจิตตวิโสธน์ในบาย ภาวนามัย
กุศลเครื่องชำระจิตให้บริสุทธิ์ พอสมัยยามกับบาทหนึ่ง เสด็จสวรรคต
ณ พระที่นั่งภาณุมาศจรัญญ์ฝ่ายอุดรทิศ พร้อมด้วยอัครราชย์ หมอออกกลุ่ม
ถ้วนครมณฑลโดยบุญญวันตวิสัยเมื่อเสด็จสวรรคตพระชนมายุนับเรียงปี
ได้ ๖๕ พรรษา นับอายุโหราโดยจันทรคติได้ ๖๔ ปีถ้วน คิดเป็นวันได้
๒๓๓๕๘ วัน กับ ๑๖ ชั่วโมงครึ่ง คิดตามสุริยคติกาลอย่างยุโรปได้ ๖๔ ปี

หย่อน ๑๖ วัน กับ ๒ ชั่วโมง เสด็จดำรงอยู่ในราชสมบัตินับเรียงปีได้ ๑๘ ปี
นับอายุโหราตามจันทรคติได้ ๑๗ ปี ๕ เดือนถ้วน คิดเป็นวัน ๖๓๔๘ วัน...”

เป็นการเสด็จสวรรคตที่งดงามยิ่ง ด้วยพระสติสัมปชัญญะอัน
เพียบพร้อมบริบูรณ์โดยแท้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

การขึ้นครองราชย์ ของรัชกาลที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อ
 คินวันพฤหัสบดีที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ เวลา ๓ ทุ่ม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
 ได้สั่งให้เจ้าพนักงานล้อมวงรักษาพระราชมณฑลเที่ยวทั้งข้างหน้าข้างใน
 แล้วสั่งให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมรวม ๒๕ รูป มีกรมหมื่น
 บวรรังษีสุริยพันธุ์เป็นหัวหน้า มานั่งเป็นประธานในที่ประชุมพระราช
 วงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ที่ประชุมกันอยู่ในพระที่นั่งอนันตสมาคม
 ในพระบรมมหาราชวัง

พระราชวงศานุวงศ์ ซึ่งประทับอยู่ในที่ประชุมเวลานั้น มีพระเจ้า
 น้อยยาเธอ ๗ พระองค์ พระราชวรวงศ์เธอคือพระเจ้าลูกเธอในพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๖ พระองค์ พระเจ้าบวรวงศ์เธอ ๓ พระองค์
 และพระเจ้าลูกเธอที่เป็นชั้นใหญ่ที่ทรงผนวชเป็นสามเณร ๗ พระองค์

ส่วนขุนนางผู้ใหญ่ มี ๒๐ ท่าน ประกอบด้วยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
 (ช่วง บุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุนนาค) ที่สมุหนายก
 พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์
 (วร บุนนาค) เป็นต้น

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ใน “พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕” ดังนี้

“พอเวลาเที่ยงคืนที่ประชุมพร้อมกันแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ลุกขึ้นนั่งคุกเข่าประสานมือหันหน้าไปทางเจ้านาย กล่าวในท่ามกลางประชุมว่า ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อเวลายาม ๑ บัดนี้แผ่นดินว่างอยู่ การสืบพระราชสันตติวงศ์ตามราชประเพณีเคยมีมาแต่ก่อนนั้น เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะเสด็จสวรรคต ได้ทรงมอบราชสมบัติพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะสวรรคต ไม่ได้ทรงสั่งมอบราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด ด้วยอาการพระโรคตัดตรัสสั่งไม่ได้ เสนาบดีจึงพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคต มีรับสั่งคืนราชสมบัติแก่เสนาบดี ตามแต่จะปรึกษากันให้เจ้านายพระองค์ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีปรึกษากัน ถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่ ได้มีรับสั่งให้หากกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์และเจ้าพระยาภูธราภัยเข้าไปเฝ้าพระราชทานบรมราชานุญาตไว้ว่า ผู้ที่จะดำรงรักษาแผ่นดินต่อไปนั้นให้พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการปรึกษาหารือ สุดแต่จะเห็นพร้อมกันว่าพระองค์ใด จะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ยาเธอ หรือพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าหลานเธอซึ่งทรงพระสติปัญญารอบรู้สรรพสิ่งทั้งปวงสมควรจะปกป้องสมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ได้ ก็ให้ยกพระราชวงศ์พระองค์นั้นขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์มิได้ทรงรังเกียจ บัดนี้ท่านทั้งหลายทั้งปวงบรรดาอยู่ในที่ประชุมนี้จะเห็นว่าเจ้านาย

พระองค์ใด สมควรจะเป็นที่พึ่งแก่พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการ และ
อาณาประชาราษฎร์ด้อยคนยิ่งได้ ก็ให้ว่าขึ้นในท่ามกลางประชุมนี้
อย่าได้มีความหวาดหวั่นเกรงขามเลย

“ขณะนั้นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศรัชรินทร์ ซึ่งมี
พระชนมายุยิ่งกว่าพระราชวงศานุวงศ์ทั้งปวง จึงเสด็จลุกคุกพระชงฆ์
หันพระพักตร์ไปทางข้างตะวันออก ประสานพระหัตถ์ตรัสขึ้นในท่ามกลาง
ประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณ
ได้ทรงบำรุงเลี้ยงพระบรมวงศานุวงศ์ และมุขมนตรีผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง
มาเป็นอันมาก พระคุณเหลือล้น ไม่มีสิ่งใดจะทดแทนให้ถึงพระองค์ได้
ขอใ้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์กรมขุนพินิตประชานาถ
ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่ง
ได้ทดแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

“เมื่อกรมหลวงเทเวศรัช ตรีสดงนี้แล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึง
ถามที่ประชุมเรียงพระองค์เจ้านายและเรียงตัวข้าราชการผู้ใหญ่ แต่ส่วน
พระภคินีพระภคยานั้นบรรพชิต พระองค์เดียว ถามตั้งแต่กรมหลวงวงศา
เป็นต้นมา ทุกพระองค์ทุกท่านประสานพระหัตถ์และประสานมือยกขึ้น
รับว่า “สมควร” เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึง
อาราธนาพระสงฆ์สวดชยันโต และถวายอดิเรก”

การขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ ๕ จึงเป็นไปในลักษณะ “อเนกนิกร
สโมสรรสรมติ” เหมือนเมื่อครั้งที่บรรดาเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ
พร้อมใจกันอัญเชิญรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ขึ้นครองราชย์

แต่ข้อแตกต่างสำคัญคือ เมื่อรัชกาลที่ ๓ ขึ้นครองราชย์นั้น
พระชนมพรรษาถึง ๓๗ ปี และรัชกาลที่ ๔ ก็ขึ้นครองราชย์เมื่อมีพระชนม
พรรษา ๔๘ ปีแล้ว แต่รัชกาลที่ ๕ ขึ้นครองราชย์เมื่อมีพระชนมพรรษา
เพียง ๑๕ ปี ๑๑ วัน ยังมีปัญหาใหญ่คือเรื่องผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

การแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เป็นไปโดยราบรื่น เพราะเวลานั้นทุกคนเห็นพ้องต้องกัน ผู้ที่มีอำนาจปรีดิ์สูงสุดที่จะรับหน้าที่นี้ก็คือ เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ แต่ผู้เดียวเท่านั้น

“เมื่อประชุมพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิริตปะชานาดแล้ว เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์จึงกล่าวถามต่อไปในที่ประชุมว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่นั้น ท่านได้กราบบังคมทูลฯ ให้ทรงทราบว่าจะถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิริตปะชานาดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่าทรงพระวิตกอยู่ด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ พระชันษายังทรงพระเยาว์ จะไม่ทรงสามารถว่าราชการแผ่นดินให้ร่มเย็นเป็นสุข แก่พระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท สมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ได้ตั้งสมควรพระกระแสนี่ทรงพระปริวิตกเช่นนี้ จะคิดอ่านกันอย่างไร

กรมหลวงเทเวศร์ฯ ตรัสว่า ขอให้เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ว่าราชการแผ่นดินไปกว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ จะทรงผนวชพระ เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ถามความข้อนี้แก่ที่ประชุม ก็ให้อนุมัติเห็นสมควรพร้อมกัน เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์จึงว่า ส่วนตัวท่านเองนั้นก็รับสนองพระเดช

พระคุณโดยเต็มสติปัญญา แต่ในเรื่องการพระราชพิธีต่างๆ ท่านไม่
สู้เข้าใจ ขอให้เจ้าฟ้า กรมขุนบำราบปรปักษ์ช่วยในการพระราชพิธี
ด้วยอีกพระองค์หนึ่ง ที่ประชุมก็อนุมติเห็นชอบด้วย”

กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์

ปัญหาเกิดขึ้นคือการแต่งตั้ง “พระมหาอุปราชฝ่ายหน้า” ดังนี้

“เมื่อเสร็จการปรึษาตองววยราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพินิตประชานาถแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
จึงกล่าวขึ้นอีกว่า แผ่นดินที่ล่องแล้วแต่ก่อน ๆ มา มีพระมหากษัตริย์แล้ว
ก็ต้องมีพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าเป็นเยี่ยงอย่างมาทุก ๆ แผ่นดิน ครั้นนี้

ที่ประชุมจะเห็นควรมีพระมหากุปราชฝ่ายหน้าด้วยหรือไม่

กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์เสด็จลุกคุกพระชงฆ์ ประสานพระหัตถ์ ถัสขึ้นอีกว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระเดชพระคุณมาแก่พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก ควรจะคิดถึงพระเดชพระคุณของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระโอรสพระองค์ใหญ่ ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล สอนพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ ก็ทรงชำนาญงานราชการต่าง ๆ ซึ่งได้ทรงศึกษาตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้ทรงปกครองพวกข้าไทยฝ่ายพระราชวังบวร และคงจะเป็นความยินดีของพวกวังหน้าด้วย

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถามที่ประชุมเรียงไปตั้งแต่ก่อน โดยมากรับว่า “สมควร” หรือให้อนุมัติโดยอาการไม่คัดค้าน แต่กรมขุนวรจักรฯ ตรัสขึ้นว่า “ผู้ที่จะเป็นตำแหน่งพระราชโองการมีอยู่แล้ว ตำแหน่งพระมหากุปราชควรแล้วแต่พระราชโองการจะทรงตั้ง เห็นมีใช้กิจของที่ประชุมที่จะเลือกพระมหากุปราช” เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ใช้กรมขุนวรจักรฯ ว่าเหตุใดจึงขัดขวาง กรมขุนวรจักรฯ ทรงชี้แจงต่อไปว่า เห็นราชประเพณีที่เคยมีมาแต่ก่อน ครั้งรัชกาลที่ ๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จปราบดาภิเษก ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวร ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตั้งกรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์เป็นกรมพระราชวังบวร มาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นเคยทรงตั้งมาทุกรัชกาล จึงเห็นว่ามีใช้หน้าที่ของที่ประชุมที่จะเลือกพระมหากุปราช เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ขัดเคือง ว่ากล่าวกรมขุน

วรจักรฯ ต่าง ๆ ลงที่สุดทูลถามว่า “ที่ไม่ยอมนั้นอยากจะเป็นเองหรือ”
กรมขุนวรจักรฯ จึงตอบว่า “ถ้าจะให้ยอมก็ต้องยอม” การก็เป็นตกลง
เป็นอันที่ประชุมเห็นสมควรที่กรมหมื่นบวรวิชัยชาญจะเป็นกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงอาราธนาให้พระสงฆ์สวดชัยันโต
และอดิเรกให้อีกครั้งหนึ่ง”

เพื่อให้การตั้งปวงเป็นไปโดยเรียบร้อย เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ได้ขอให้พระเจ้าที่นั่งยาเธอในรัชกาลที่ ๔ เข้ามาช่วยราชการเป็นกำลัง
สำคัญด้วย ดังนี้

“เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวในที่ประชุมต่อไปว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้า
มหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ ทรงพระสติปัญญาารอบรู้ราชการแผ่นดิน
ด้วยได้เคยทำราชการในกรมวังมาช้านานถึง ๒ แผ่นดิน ขอให้สมเด็จพระ
เจ้าฟ้าฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ สำเร็จราชการพระคลังมหาสมบัติและ
พระคลังต่าง ๆ และสำเร็จราชการในราชสำนัก เป็นผู้อุปถัมภ์ในส่วนพระองค์
พระเจ้าแผ่นดินด้วย ที่ประชุมก็เห็นชอบพร้อมกัน เป็นการเสร็จการประชุม
เวลาราว ๗ ทุ่มเศษ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงให้อาลักษณ์จดคำปรึกษา
แล้วนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิณิต
ประชานาถ”

ด ความขัดแย้งในเรื่องการตั้ง “พระมหากษัตริย์” เป็นเรื่องละเอียดอ่อน

การที่เจ้าพระยามหาศรีสุริยวงศ์ ตัดสินใจเลือก กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งที่มีพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่คัดค้าน นับเป็นความกล้าหาญ โดยผู้คัดค้านก็กล้าหาญมากด้วย

เจ้าพระยามหาศรีสุริยวงศ์ เวลานั้น อายุได้ ๖๐ ปี นับเป็นผู้มีอำนาจและมีสูงสุดขณะนั้น เพราะรับราชการเป็นที่โปรดปรานมาตั้งแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และตลอดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น ๑ ใน ๓ บุคคลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวออกพระโอรสธิดา ๕ โมงเช้าวันที่จะเสด็จสวรรคตว่า “ขอฝากพระราชโอรสธิดา อย่าให้มีอันตราย หรือเป็นที่กีดขวางในการแผ่นดิน ถ้าจะมีความสิ่งใดเป็นข้อใหญ่ขอแต่ชีวิตไว้ ให้เป็นแต่โทษนรก”

ชีวิตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ได้รับการอัญเชิญขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ก็ได้เป็นหลักประกันแน่นอน

กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

ในพระนิพนธ์ “พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕” ของสมเด็จพระยาตากำรกราชานุภาพ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้กราบทูลรัชกาลที่ ๔ ในเรื่องนี้แล้ว “ไม่ทรงเห็นชอบด้วย แต่ไม่กล้าขัดขวาง เพราะทรงพระราชดำริว่า ถ้าพระองค์สวรรคตแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะทำอย่างไรก็คงทำได้ จึงพระราชทานอนุมัติด้วยพระวาจา” โดย “เห็นได้ว่าโดยไม่เต็มพระราชหฤทัย”

เหตุผลสำคัญที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตัดสินใจเช่นนั้น เพราะ “เวลานั้นพวกข้าราชการที่ซังก้านก็มีอยู่แล้ว ถ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คงจะมีผู้ซังก้ามากขึ้นด้วย พันวิสัยที่จะบังคับบัญชาให้ชอบใจคนไปได้หมด พวกที่ไม่ชอบก็จะพากันคิดร้ายด้วยประการต่าง ๆ เช่น ทูลยุยงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เป็นอริกับตัวท่าน เป็นต้น และที่สุดจะว่าราชการบ้านเมืองในสมัยนั้นก็ลำบาก ด้วยฝรั่งเข้ามามีอำนาจกว่าแต่ก่อน”

“ข้อความที่กล่าวมา ผู้มีสติปัญญา เช่น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ย่อมจะคิดเห็นและคิดหาทางแก้ ซึ่งเห็นมีแต่ ๒ ทาง คือ ทางหนึ่ง หลีกตัวเสีย อย่าให้ต้องเป็นผู้ว่าราชการแผ่นดิน หรืออีกทางหนึ่ง ถ้าจำจะต้องเป็นผู้ว่าราชการแผ่นดิน ก็ให้มีอะไรเป็นเครื่องป้องกัน อย่าให้คนทั้งหลายสงสัยว่าท่านจะชิงราชสมบัติ อันนี้ น่าจะเป็นมูลความคิดของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่ให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราช ตรงตามที่ผู้อื่นคิดเห็นกันโดยมาก ท่านอาจจะคิดเห็นต่อไปว่าไม่มีการเสี่ยงภัยอันใดในเรื่องสืบราชสันตติวงศ์ ด้วยกรมหมื่นบวรวิชัยชาญพระชันษาแก่กว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึง ๑๖ ปี คงจะล่วงลับไปก่อนสิ้นรัชกาลที่ ๕ ไม่มีช่องจะได้รั้งราชทายาท”

เซอร์จอห์น บอว์ริง (Sir John Bowring)

ในที่สุด ทุกอย่างก็ราบรื่นเรียบร้อย ส่วนหนึ่งเป็นเพราะคุณงามความดีของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งฝรั่งต่างชาติ คือ เซอร์จอห์น บาวริง ได้บันทึกถึงท่านไว้ว่า “ถ้าไม่เป็นเจ้ามาया หรือเป็นคนรักบ้านเมืองก็ตาม ต้องว่าเป็นผู้มีความฉลาดล่องรู้กาลล้ำคนทั้งหลายที่เราได้พบในที่นี้เป็นผู้มีกิริยาอัชฌาสัยอย่างดี และรู้จักพูดพอเหมาะแก่การ นิสัยของอัศรมหาเสนาบดี (คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์) นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าน่าสรรเสริญยิ่งนัก แม้ท่านเป็นคนมีเกียรติเยี่ยม อยู่ในสกุลสูงศักดิ์ซึ่งเป็นยอดอยู่ในประเทศ และเป็นผู้มีส่วนมากที่สุดในการที่ให้พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ได้ครองราชย์สมบัติ ตัดความประสงคฺ์พระราชบุตรของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อนผู้คิดจะขึ้นเสวยราชย์ จนได้รับตำแหน่งอัศรมหาเสนาบดีที่ดี ท่านยังกล่าวแก่ข้าพเจ้าหลายครั้งว่า ถ้าข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายจะช่วยประชาชนให้พ้นความกดขี่ และช่วยบ้านเมืองให้พ้นความผูกขาด (แย่ง) เอาประโยชน์เป็นส่วนบุคคลแล้ว ก็จะช่วยข้าพเจ้าเหน้อยด้วย และถ้าข้าพเจ้าทำการสำเร็จ ชื่อข้าพเจ้าก็จะเป็นที่ยกย่องต่อไปชั่วกาลนาน ท่านเล่าให้ข้าพเจ้าทราบความบกพร่องต่าง ๆ โดยมีได้ปิดบังเลย และบางครั้งพูดอย่างโกรธเกรี้ยว ต่อไปถ้าปรากฏว่าท่านผู้นี้มีใจจริงอย่างพูด ก็ควรยกย่องว่าเป็นคนรักบ้านเมืองและเป็นผู้มีใจดีเลิศ และฉลาดที่สุดคนหนึ่งที่จะหาได้ในประเทศตะวันออกเหล่านี้ ส่วนเงินนั้นท่านเป็นผู้ไม่ตระหนี่ กล่าวว่าเป็นเงินทำให้ร้อนใจ จึงใช้สอยเสียอย่างไม่เบียดกรอเลย ส่วนความยากที่มีในฐานะของตัวท่านนั้น ก็ชี้แจงให้ข้าพเจ้าทราบหมด แม้ความลำบากเกี่ยวกับผู้ที่อยู่ในครอบครัวเดียวกันก็ไม่ปกปิด การที่ประเทศสยามมีเรือค้าขายเป็นอันมากนั้นก็เพราะท่านผู้นี้”

ภาคผนวก

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสยามมกุฎราชกุมาร

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสยามมกุฎราชกุมาร

ที่ ๒/๖๑๓๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๘ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒

ถึง ลูกชายใหญ่ เจ้าฟ้าวชิรชนทิศ

ด้วยเมื่อวันที่ ๖ เดือนนี้ เวลากลางวัน เป็นเวลาที่เจ้ามีอายุเต็มเสมอเท่ากับพ่อเมื่อได้รับสมมติเป็นเจ้าแผ่นดิน นึกตั้งใจไว้ว่าจะเขียนหนังสืออำนวยการ และสั่งสอนตักเตือนเล็กน้อย ก็เฉพาะถูกเวลาลงไปปากลัดเสีย จึงเป็นแต่ได้บอกด้วยปากโดยย่อ บัดนี้พ่อที่จะหาเวลาเขียนหนังสือฉบับนี้ได้จึงได้รับเขียน ขอเริ่มความว่า

คำซึ่งกล่าวไว้ ได้รับสิริราชสมบัติเป็นคำไพเราะจริงหนอ เพราะสมบัติย่อมเป็นที่ปรารถนาของบุคคลทั่วหน้า และย่อมจะคิดเห็นโดยง่าย ๆ ว่าผู้ซึ่งได้เป็นเจ้าแผ่นดินแล้ว ย่อมจะมีเกียรติยศยิ่งกว่าคนสามัญ ย่อมจะมีอำนาจจะลงโทษแก่ผู้ซึ่งไม่ฟังใจ อาจจะยกย่องแก่ผู้ซึ่งฟังใจ และ

เป็นผู้มีสมบัติมาก อาจจะใช้สอยเล่นหัวหรือให้ปันแก่ผู้ที่พึงใจได้ตามประสงค์ ผลแห่งเหตุที่ควรยินดีกล่าวโดยย่อเพียงเท่านั้น ยังมีข้ออื่นอีกเป็นหลายประการ จะกล่าวไม่รู้จักสิ้น

แต่ความจริงหาเป็นเช่นความคาดหมายของคนทั้งปวงดังนั้นไม่ เวลาซึ่งกล่าวมาแล้วอันจะพูดตามคำไทยอย่างเลว ๆ ว่ามีบุญขึ้นนั้นที่แท้จริงเป็นผู้มีกรรมและมีทุกข์ยิ่งขึ้น ดังตัวพ่อได้เป็นมาเอง อันจะเล่าโดยย่อให้ทราบต่อไปนี้

ในเวลานั้น อายุพ่อเพียง ๑๕ ปีกับ ๑๐ วัน ไม่มีมารดา มีญาติฝ่ายมารดาก็ล้วนแต่โกลเลเหลวไหล หรือโกลเลเหลวไหลก็ได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใดเป็นหลักฐาน ฝ่ายญาติข้างพ่อคือเจ้านายทั้งปวงก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จพระเจ้าพระยา และต้องรักษาตัวรักษาชีวิตอยู่ด้วยกันทั่วทุกองค์ ไม่เอื้อเฟื้อต่อกรอันใดเสียก็มีโดยมาก ฝ่ายข้าราชการถึงว่ามีผู้ที่ได้รักใคร่สนิทสนมอยู่บ้างก็เป็นแต่ผู้น้อยโดยมาก ที่เป็นผู้ใหญ่ก็ไม่มีกำลังสามารถอาจจะอุดหนุนอันใด ฝ่ายพี่น้องซึ่งร่วมบิดามารดาหรือที่ร่วมทั้งมารดาก็เป็นเด็กมีอายุต่ำกว่าพ่อลงไป ไม่สามารถจะทำอะไรได้ทั้งสิ้น ส่วนตัวพ่อเองยังเป็นเด็กอายุเพียงเท่านั้น ไม่มีความสามารถรอบรู้ในราชการอันใดที่จะทำการตามหน้าที่ แม้แต่เพียงเสมอเท่าที่ทูลกระหม่อมทรงประพฤติมาแล้วได้ ยังซ้ำเจ็บเกือบจะถึงแก่ความตาย อันไม่มีผู้ใดสักคนเดียวซึ่งจะเชื่อว่าจะรอด ยังซ้ำถูกอันตรายอันใหญ่ คือ ทูลกระหม่อมเสด็จสวรรคตในเวลานั้น เปรียบเหมือนคนที่ศีระขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมติกษัตริย์ เหลือที่จะพรรณนาถึงความทุกข์อันต้องเป็นกำพว้าในอายุเพียงเท่านั้น และความหนักของมงกุฏอันเหลือที่คอบจะทานไว้ได้ ทั้งมีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผยรอบข้างทั้งภายในภายนอกหมายเอาทั้งในกรุงและต่างประเทศ ทั้งโรคภัยในกายเบียดเบียนแสนสาหัส

เพราะฉะนั้น พ่อจึงถือว่าวันนั้นเป็นวันเคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง อันตั้งแต่เกิดมาพึ่งได้มีแก่ตัวจึงสามารถที่จะกล่าวในหนังสือฉบับก่อนว่า เหมือนตะเกียงอันริบหรี่ แต่เหตุใดจึงไม่ดับ เป็นข้อที่ควรจะถามหรือ ควรจะเล่าบอก การที่ไม่ดับไปได้นั้น

๑. คือเยียวยารักษาร่างกายด้วยยาบำบัดโรคและความอดกลั้น ต่อปรารถนา คือไม่หาความสุขเพราะกินของที่มีรสอร่อย อันจะทำให้เกิดโรค

๒. ปฏิบัติอิทธิฐานใจเป็นกลาง มิได้สำแดงอาการกิริยาโดย แกล้งทำอย่างเดียว ตั้งใจเป็นความแน่นอนมั่นคง เพื่อจะแผ่ความเมตตา กรุณาต่อชนภายใน คือน้อง และแม่เลี้ยงทั้งปวงตามโอกาสที่จะทำได้ ให้เห็นความจริงใจว่ามีได้มุ่งร้ายหมายขวัญต่อผู้หนึ่งผู้ใด การอันใดที่เป็น ข้อกระทบกระเทือนมาแก่แก่เพียงใดมากหรือน้อย ย่อมสำแดงให้ปรากฏว่า ได้ละทิ้งเสียมิได้นึกถึงเลย คิดแต่จะมีความสุขให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยควรที่จะสงเคราะห์ได้อย่างใดก็สงเคราะห์ มีที่สุดถึงว่าอายุน้อย เพียงเท่านั้นยังได้จูงน้องเด็ก ๆ ติดเป็นพรวนโตอยู่ทุกวัน แม่เจ้าคงจะจำได้ ในการที่พ่อประพฤติได้อย่างใดในขณะนั้น

๓. ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้ใหญ่ซึ่งท่านเชื่อเป็นแน่ว่าพ่อ เป็นเจ็ดครั้งหนึ่งคราวหนึ่งอย่างเรื่องจีน แต่ถึงดั่งนั้นพ่อได้แสดงความ เคารพนับถืออ่อนน้อมต่อท่านอยู่เสมอ เหมือนอย่างเมื่อยังมีได้เลือก ขึ้นเป็นสมมตภิษัตริย์เช่นนั้น จนท่านก็มีความเมตตาปรานีขึ้นทุกวัน ๆ

๔. ส่วนข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งรู้้อยู่ว่ามีความรักใคร่นับถือพ่อ มาแต่เดิมก็ได้แสดงความเชื่อถือรักใคร่ยิ่งกว่าแต่ก่อน จนมีความหวังใจว่า ถ้ากระไรคงจะได้ดีสักมือหนึ่ง หรือถ้ากระไรก็จะเป็นอันตรายสักมือหนึ่ง

๕. ผู้ซึ่งรู้้อยู่ว่าเป็นศัตรูปองร้ายก็มีได้ตั้งเวรตอบคือเอาไม้ซีก ไปปักไม้ซุง ย่อมเคารพนับถือและระมัดระวังมิให้เป็นเหตุว่าคิดจะ

ประทุษร้ายตอบหรือโอนอ่อนยอมไปทุกอย่าง จนไม่รู้ว่ามีผิดว่าชอบ เพราะเหตุที่รู้ที่อยู่เป็นศัตรู

๖. ข้าราชการซึ่งเป็นกลางคอยฟังว่าชนะไหนจะเล่นนั้นนั้นนี้เป็นอันมาก แต่พอมีได้แสดงความรู้สึกให้ปรากฏเลย ย่อมประพฤติติดด้วยอาการเสมอ แล้วแต่ความดีความชั่วของผู้นั้น แม้ถึงรู้ที่อยู่เป็นศัตรูหรือเฉยๆ แต่เมื่อทำความดีแล้วต้องช่วยยกย่องให้ตามคุณความดี

๗. ผู้ซึ่งเป็นญาติพี่น้องมิได้ยกย่องให้มียศศักดิ์เกินกว่าวาสนาความดีของตัวเองนั้น ถ้าผู้นั้นทำผิดต้องปล่อยให้ได้รับความผิด ผู้นั้นทำความดีก็ได้รับความดีเท่ากับคนทั้งปวง มีแปลกอยู่แต่เพียงมารู้อยู่ในใจด้วยกันแต่เพียงว่าปรารถนาจะให้ไปในทางดีเพื่อจะได้ยกย่องขึ้น เมื่อไปทางที่ผิดก็เป็นทีเสียใจ แต่ความเสียใจนั้นไม่มาหักล้างมิให้ยินยอมให้ผู้ผิดต้องรับความผิด

๘. ละเว้นความสุขสบาย คือ กินและนอนเป็นต้น ลักแต่ชั่วรักษาชีวิตไว้พอดำรงวงศ์ตระกูลสืบไป พยายามหาคนที่จะใช้สอยอันควรจะเป็นที่วางใจได้ มีน้องเป็นต้น อันมีอายุเจริญขึ้นโดยลำดับ

๙. เมื่อมีผู้ที่ร่วมคิดในทางอันดีมากขึ้น จึงค่อยแผ่อำนาจออกโดยยึดเอาทางที่ถูก ต่อสู้ทางที่ผิด เมื่อชนะได้ครั้งหนึ่งสองครั้ง ความนิยมของคนซึ่งตั้งอยู่ในทางกลางย่อมรวนเรหันมาเห็นด้วยก่อน จึงเกิดความนิยมมากขึ้นๆ จนถึงผู้ซึ่งเป็นศัตรูก็ต้องกลับเป็นมิตร เว้นไว้แต่ผู้ซึ่งมีความปรารถนาถล้า อันจะถอยกลับมิได้เสียแล้วก็ต้องทำไป แต่ย่อมเห็นว่ากำลังอ่อนลงทุกเมื่อๆ

๑๐. พอไม่ปฏิเสธว่า ในเวลาหนุ่มคะนองเช่นนั้นจะมีได้ชุกชนอันเป็นเหตุให้พลาดไปหลายครั้ง แต่อาศัยเหตุโอบอ้อมที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น และความรู้เห็นในผู้ซึ่งควรจะไว้ใจได้แก้ไขให้รอดจากความเสีย

ถ้าไม่ได้ประพตติเจตังเบื้องต้นแล้ว ไหนเลยจะรอดอยู่ได้ คงล้มเสียนานแล้ว การอันใดซึ่งเกิดเป็นการใหญ่ ๆ ขึ้น คุณก็ไม่น่าที่จะยกหยิบเอามากว่าในทีนี้ เพราะจะทำให้หนังสือยาวเกินไป แต่พอยังเชื่อว่าถึงเหตุเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะเป็นคนหนุ่มก็ยังคงได้ประโยชน์มากกว่าเสียประโยชน์ จึงได้ตั้งตัวยืนยาวมาได้ถึง ๒๕ ปี นี้แล้ว

บัดนี้ ลูกมีอายุเท่ากับพ่อในเวลาที่ได้มีความทุกข์เวทนาแสนสาหัส เช่นนั้น จึงได้มีใจระลึกถึงประสงค์จะแนะนำให้รู้เค้าเงื่อนแห่งความประพตติอันได้ทดลองมาแล้วในชั่วอายุเดียวกัน แต่จะถือเอาเป็นอย่างไรเหมือนกัน เหมือนตีพิมพ์ย่อมไม่ได้เอง เพราะบริษัทและบุคคลกับทั้งเหตุการณ์ ภูมิพื้นบ้านเมืองผิดเวลากัน ในเวลานี้เป็นการสะดวกดี ง่ายกว่าแต่ก่อน มากยิ่งนัก ตัวชายใหญ่เองก็ตั้งอยู่ในที่ผิดกันกับพ่อ ถ้าประพตติตัวให้ดี จะดีได้เร็วกว่าง่ายกว่าเป็นอันมากในการภายใน แต่การภายนอกย่อมหนักแน่นขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงจะเป็นการจำเป็นที่จะทำซ้ำอย่างพ่อเคยทำมาไม่ได้ การสมัครสमानภายในต้องเรียบร้อยโดยเร็วไว้รับภายนอกให้ทันแก่เวลา จึงขอเตือนว่า

๑. ให้โอบอ้อมอารีต่อญาติและมิตรอันสนิท มีน่องเป็นต้น เอาไว้เป็นกำลังให้จงได้

๒. อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ไม่ว่าเจ้านายหรือขุนนาง ฟังคำแนะนำ ตักเตือนในที่ควรฟัง

๓. อย่าถือว่าเกิดมามีบุญ ต้องถือว่าตัวเกิดมามีกรรมสำหรับจะเทียมแอกเทียมไถทำการที่หนัก การซึ่งจะมีวาสนาขึ้นไปนั้นเป็นความทุกข์มิใช่ความสุข

๔. การที่เป็นเจ้าแผ่นดินไม่ใช่สำหรับมังมี ไม่ใช่สำหรับคุมเหงคนเล่นตามชอบใจ มิใช่เกลียดไว้แล้วจะได้แก้เผ็ด มิใช่เป็นผู้สำหรับจะ

กินสบายนอนสบาย ถ้าจะปรารถนาเช่นนั้นแล้วมีสองทาง คือ บวช
ทางหนึ่ง เป็นเศรษฐีทางหนึ่ง เป็นเจ้าแผ่นดินสำหรับแต่เป็นคนจน และ
เป็นคนทีอดกลั้นต่อสุขและทุกข์ อดกลั้นต่อความรักและความชังอันจะ
เกิดขึ้นมาในใจหรือมีผู้ยุยง เป็นผู้ปราศจากความเกียจคร้าน ผลที่จะ
ได้นั้นมีแต่ชื่อเสียงปรากฏเมื่อเวลาตายแล้วว่าเป็นผู้รักษาวงศ์ตระกูลไว้ได้
และเป็นผู้ป้องกันความทุกข์ของราษฎรซึ่งอยู่ในอำนาจความปกครอง
ต้องหมายใจในความสองข้อนี้เป็นหลักมากกว่าคิดถึงการเมืองอื่น ถ้าผู้
ซึ่งมิได้ทำใจได้เช่นนี้ก็ไม่ได้แลเห็นเลยว่าจะปกครองรักษาแผ่นดินอยู่ได้

เมื่อลงปลายหนังสือฉบับนี้ ต้องขออำนวยพระเจ้า ซึ่งยังมีต้อง
รับภาระหนักอย่างเช่นพ่อต้องรับมา ในเมื่ออายุเพียงนี้ยังมีพร้อมอยู่ทั้ง
บิดามารดาคณาญาติ ซึ่งจะช่วยอุปถัมภ์บำรุงให้สติปัญญาความคิด
แก่กล้าขึ้น จนถึงเวลาที่ควรจะรับแล้วและได้รับโดยความสะดวกรใจดีกว่า
ที่พ่อได้เป็นมาแล้ว ขอให้หมั่นศึกษาและทำในใจในข้อความที่ได้กล่าว
ตักเตือนมานี้ ละความเกียจคร้าน ตั้งใจพยายามทำทางไว้ให้ดีทุกเมื่อ
ถ้าสงสัยอันใดข้อใดไม่เข้าใจให้ถาม จะอธิบายให้ฟัง ให้อ่านหนังสือนี้
จำได้ทุกข้ออย่าให้เป็นแต่เหมือนอ่านหนังสือพิมพ์เล่น

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

"สานพลังปัญญา สร้างสรรค์นโยบายสาธารณะ"